

Bir Osmanlı Maarif Nazırının Portresi: Emrullah Efendi

E. Vildan Türkan

Vakıf Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, 303 Sayfa, ISBN: 978-605-7947-70-3

Rumeysa TAŞÇI*

Eser; İçindekiler, Kısaltmalar, üç bölüm, Sonuç, Kaynakça ve Dizin kısımlarından oluşmaktadır. Kitabın kapağında, esere konu olan Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin bir tasvirine yer verilmiştir. Eserin yazarı E. Vildan Türkan, hâlihazırda İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde maarif tarihi alanında doktora çalışmalarına devam etmektedir.

Kitabın giriş bölümünde, Emrullah Efendi'nin Maarif Nazırı olarak göreve atandığı döneme ait yazarın kısa bir tahlili bizi karşılamaktadır. Bu dönemde ülkenin içinde bulunduğu siyasi iklim sonucunda II. Meşrutiyet'in ilanı, Osmanlı'da bir soluklanma dönemi olarak tüm kitlelerce benimsenmiştir. Ancak bu dönemin fazla uzun sürmediği yazar tarafından da ifade edilmiştir. Hem mevcut iktidarın beklenen fikrî kazanımları halka aşılamadığı düşüncesi hem de çokça beklenen hürriyetçi bir rejimin adımlarının görülmemesi, II. Meşrutiyet'in bir hayal kırıklığı olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Ardından harici meselelerin ülkenin çokça başını ağrıttığı bir dönemin başladığı vurgulandıktan sonra, ülkenin siyasi meselelerinin eğitim alanındaki yansımalarının tarihi bağlamda yol gösterici olabileceği düşüncesiyle yazar, dönemin eğitim politikalarına değinmiştir. Nitekim “meşrutiyet, mekteplilerin bir eseridir” düşüncesinin, halkın ve yönetim kesiminin zihninde, hürriyet ideallerinin yaşamasına imkân verdiği yazar tarafından değinilen başlıca husus olmuştur. Bu bağlamda yazar, “Meşrutiyet dönemi iktidarlardan II. Abdülhamid döneminde başlayan eğitimi tabana yayma düşüncesi geliştirilmiş ve okul, öğretmen sayılarının artırılması ile maarif politikalarına gösterilen özen artmıştır” cümlesiyle ilk eğitimci Maarif

* Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD. Yüksek Lisans Öğrencisi, rtasci6058@gmail.com, Orcid.org/0000-0003-0191-9054.

Nazırı olan Emrullah Efendi'nin bu makama getirilmesinin kamuoyu tarafından da isabetli bir karar olarak görüldüğünü ifade etmektedir.

Giriş bölümünün devamında yazar, Meşrutiyet dönemi maarif politikalarını ve Emrullah Efendi'nin makamındaki icraatlarını inceleme yöntemlerinden bahsederek bu dönemin kapsayıcı bir bakışla incelenmesi gerektiğini söylemiş ve eserin bilimsel bir çerçevede tüm bunları analiz ettiğini ifade etmiştir. Yazar tarafından vurgulanan dönemin savaşları, eldeki yetersiz kaynaklar, bütçe ve tensikat uygulamaları ve hâkim entelektüel tartışmalarını inceleme gerekliliği bu iddianın doğruluğunu yeterli kılmaktadır. Emrullah Efendi ve reformlarının Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarını da şekillendirdiği düşüncesiyle eserinin kapsam ve amacını açıklayan yazar, giriş bölümünün devamında yararlandığı kaynaklardan bahsederek Emrullah Efendi üzerine yapılan çalışmaları sıralamıştır. Eserde devrin siyasetçi, yazar ve entelektüellerinin hatıratlarından da faydalandığını ifade eden yazarın bu devri çözümleme anlayışını kitabın tümünde hâkim kılması, eserin akademik bir inceleme olarak tanımlanabilmesini sağlamıştır.

Yazar Birinci bölümde Emrullah Efendi'nin ailesi, tahsili ve düşünce yapısının gelişmesinde rol oynayan tüm etkenleri birçok başlık altında incelemiştir. Emrullah Efendi'nin nazırlığı dönemindeki icraatının tam anlamıyla anlaşılabilmesinin bir gerekliliği olarak hayat evrelerine değinen yazar, bu konuda Emrullah Efendi'nin dostlarının hatıratlarından faydalanmıştır. İncelemelerine Emrullah Efendi'nin ilk yılları, eğitimi ve memuriyetleriyle başlayan yazar, doğduğu yer ve ailesiyle ilgili doyurucu bilgiler sunmuştur. Daha sonra Emrullah Efendi'nin Avrupa'ya kaçmasına sebep olan bir olaya değinen yazar, burada Emrullah Efendi'nin dönemin muhaliflerinden biri olduğunu anlatmaktadır. İzmir'de bulunduğu sırada II. Abdülhamid karşıtı bir gazeteci olan Tevfik Nevzat ile olan dostluğuna değinirken, Emrullah Efendi'nin fikir ve düşünce dünyasının gelişiminde rol oynayan bazı noktaları aydınlatacak ve dönemin siyasi iklimine ışık tutacak bazı bilgiler vermiştir. İzmir'de maarif müdürü olduğu sırada Abdülhamid karşıtı bazı eylemlerde bulunduğu ifade edilen Emrullah Efendi'nin, dostu Tevfik Nevzat ile Cenevre'ye kaçışından bahsedilirken, burada çıkardıkları kısa ömürlü *Hizmet* gazetesinin, Jön Türk basınının doğuşu olarak nitelendirilebileceğini Muammer Göçmen'in *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri* adlı kitabından nakletmiştir. Kitabın bütün bölümlerine sirayet eden bu atıflar ve kaynakça zenginliği eserde hâkim olan gözlemleyici ve araştırmacı bakışı temsil etmektedir. Birinci bölümün devamında Emrullah Efendi'nin Avrupa'ya gidişinde etkili olan siyasal faktörlere değindikten sonra yazar, Emrullah Efendi'nin yaşamı boyunca aleyhinde düşüncelere neden olacak hırsızlık suçlamalarına değinmiştir. Hizmet gazetesinin İsviçre'de basıldığının duyulmasının ardından Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi bu mecmuayı takiple görevlendirilmiş ve İsviçre Hükûmeti'ne gönderilen iade mektubunda, Emrullah Efendi'nin İzmir Maarif Sandığındaki bin lirayı çaldığı suçlamalarına yer verilmiştir. Sonraları Emrullah Efendi'nin bu suçlamaları "*Vatan hâdimlerini lekelemek gayretine düşen husamaya*" adlı makalesinde tümüyle reddettiği ifade edilmiştir. Bu suçlamaların yine birtakım çevreler tarafından nazırlığı döneminde de kullanıldığı gerçeği dönemin siyasi iklimindeki çetin mücadeleleri ve kutuplaşmaları anlamak için iyi bir örnek teşkil etmesi bakımından önemli bir noktadır. ¹

¹ Maarif Müdürlüğün'den aldığı 1000 Osmanlı Lirasını alarak Avrupa'ya kaçıp Cenova'da Hizmet adlı bir gazete kurdukları iddia edilen Emrullah Efendi ve arkadaşı hakkındaki resmi tutanaklara dair bir çalışma için bkz. Hamza Altın, "II. Meşrutiyet Dönemi Maarif Nazırlarından Emrullah Efendi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimize Katkıları", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15/2 (2010), s.151-165

Emrullah Efendi'nin Avrupa'ya firarı II. Abdülhamid tarafından affedilmiş, bunu müteakip kendisine önemli vazifeler verilmesine rağmen, Emrullah Efendi'nin II. Abdülhamid öfkesinin tüm siyasi hayatında ve bulunduğu makamlarda kendini gösterdiği yazar tarafından sıkça dile getirilmiştir. Emrullah Efendi'nin maarif, dil, felsefe gibi konularda çok sayıda makaleler yayınlaması ve bu makalelerle Mehmet Akif'in de ilgisini çekmesinden bahsedilirken, aynı zamanda Batılı anlamdaki düşüncelerinin de beğeni ve takdir toplamaya başladığına değinilmiştir. Emrullah Efendi'nin siyasi hayatındaki gelişmeler ve mensup olduğu ilim çevresinin değişip genişlemesiyle beraber fikriyatında da kaçınılmaz olarak değişmelerin olduğu düşüncesi, Emrullah Efendi'nin nazırlığa uzanan yolu incelenirken dikkat edilmesi gereken bir bağlantılar zinciri olarak, değinilmesi kaçınılmaz bir husustur. Yazar bu noktaları özenle işlemeye gayret etmiştir. Emrullah Efendi'nin aldığı görevlerden ve mebusluğa ilk getirilişiyle devam eden bu bölümde, Emrullah Efendi'nin nazırlığa gelişi ve bu dönemde Avrupalı devletlerin eğitim ekollerini Osmanlı'ya uyarlama çabaları ile dönemin ünlü eğitimcilerinden aldığı eleştiriler yazar tarafından objektif bir biçimde işlenmiştir.

Emrullah Efendi'nin maarif alanında icra ettiği görevlere detaylı olarak İkinci Bölüm'de değinilmiştir. Bu bölüme başlarken yazar, Emrullah Efendi'den önce maarif teşkilatının durumunu aktarmaktadır. Yazar anlatımına, Hilmi Ziya Ülken'in, maarif sistemi II. Abdülhamid'in kurduğu okullarla başladı" tezini dile getirerek giriş yapmaktadır. Bu dönemde maarif müfettişlerinin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı ve Emrullah Efendi döneminde hukuki statüye ulaştırıldığı aktarılmaktadır. Dönemin terbiye anlayışını "Terbiye, dini selâmet, dünyevi saadet, ahlâki mehasin kazanmak için çocuklara ilerideki mesleğini tayin ve talim etmektir" şeklinde özetleyen yazar, sonrasında 1890 yılında Osmanlı'daki okul sayısına dikkat çekmektedir. Yazarın genel bağlamda değinmek istediği nokta, bu dönemde gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinin nitelik olarak zayıf kalmasıdır. Bu düşünceye sahip bir gazeteci olan Ahmet Şerif'in, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Anadolu'yu gezerek halkın eğitim kulvarındaki vaziyetine bizzat şahit olması, Türk ve Ermeni okullarını mukayese etmesi ve bunlardan yapmış olduğu çıkarımları *Tanin* gazetesinde neşretmesine bu bölümde değinilmektedir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonraki süreçte gerçekleşen eğitim faaliyetlerinin anlatıldığı İkinci Bölüm'de yazar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eğitime dair görüşleri ve politikalarının 1908-1914 yılları arasında maarif alanında etkili olduğunu ifade etmektedir. Meşrutiyet yeniden ilan edildikten sonra değişen maarif politikalarına paralel olarak maarif nazırlığına getirilen şahısların çok sık değiştirildiği gözlemlenmektedir. Emrullah Efendi'ye gelinceye kadar devam eden bu durum halk arasında ve gazetelerde eleştiri konusu olmuştur.

Emrullah Efendi'nin maarif nazırlığına getirilmeden önce bürokrasinin içinde bulunduğu durumu özetleyerek başladığı bu kısımda yazar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin talebi doğrultusunda 12 Ocak 1910 tarihinde kurulan İbrahim Paşa Kabinesi'nde Emrullah Efendi'nin maarif nazırı olarak görevlendirilmesine yer vermiştir. Yazarın ifadesine göre Emrullah Efendi de dâhil, hükûmetteki nazırların önemli bir kısmı İttihatçı kimliğe sahipti. Yazara göre, İbrahim Paşa Kabinesi içerisindeki en etkili isimlerin başında yer alan Emrullah Efendi'nin aydın kimliğinden beklenti oldukça yüksektir. Bu beklentiyi karşılması beklenen Emrullah Efendi maarif nazırlığı makamını iki defa işgal etmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde görevde bulunan

Emrullah Efendi, ülkenin eğitim açığının farkında olduğundan, bu açığı kapatabilmek için köklü değişimler içeren fikirler üretme ve bu fikirleri uygulama gayretinde olmuştur. Bu fikirlerin en çok bilineni, Emrullah Efendi ile adeta özdeşleştirilen “Tuba Ağacı Nazariyesidir”. Eğitilmiş insan sayısının artırılması için ortaya atılan bu fikre göre, tıpkı cennetteki dalları aşağıda, kökleri yukarıda bulunan “Tuba Ağacı” gibi, yetişmiş insan elde edebilmenin kısa yolu olarak eğitim piramidinin en tepesinde bulunan darülfünuna öncelik vermek gerekmektedir. Emrullah Efendi, nazırlığı boyunca bu fikir yüzünden birçok eleştirinin hedefi olmuştur. Yazarın bu noktada Emrullah Efendi’yi eleştiren ve ona destek veren şahısları ve bu şahısların düşüncelerini örnekler vererek açıklaması, okuyucuya konuyu daha geniş bir perspektiften değerlendirme imkânı kazandırmıştır.

Emrullah Efendi’nin maarif nazırlığına ikinci kez getirildiği 31 Aralık 1911-21 Temmuz 1912 tarihleri arasındaki gelişmeler eserin üçüncü bölümünde ele alınmıştır. Said Paşa Kabinesi döneminde ikinci defa maarif nazırı olan Emrullah Efendi, hükümetten aldığı destekle köklü reformlar yapma fırsatı bulmuştur. Fakat İttihat ve Terakki öncülüğünde nazırlık makamına yeniden getirilen Emrullah Efendiye karşı çıkanlar da olmuştur. Emrullah Efendi’nin maarif nazırlığına getirilmesine şiddetle karşı olan isimlerden biri Hüseyin Cahit (Yalçın) olmuştur.

Üçüncü bölümde, Emrullah Efendi’nin yedi aylık ikinci nazırlığı sürecinde eğitim alanında öncü sayılabilecek nitelikte olan icraatı yazar tarafından detaylı olarak incelenmiştir. Emrullah Efendi’nin fikir dünyasındaki “İdeal Darülfünun” gayesini, nazırlığının bu döneminde büyük oranda gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Darülfünun Disiplin Nizamnamesini hazırlayan Emrullah Efendi’nin öncelikli amacı, eğitim camiasını ülkenin içinde bulunduğu kaotik atmosferden minimum hasarla kurtarmaktır.

Osmanlı Devleti’nin son dönemine adeta damga vurmuş, Türk eğitim tarihi araştırılırken fikirleri ve icraatı mutlaka incelenmesi gereken bir eğitimci olan Emrullah Efendi ve içinde bulunduğu siyasi atmosfer hakkında hatırı sayılır bilgiler içeren bu eser birincil ve zengin kaynakçasının eserin muhtevasına da sirayet ettiği görülen faydalı bir çalışma olmuştur. Eserin konu edindiği dönem ve şahıslarıyla ilgili o dönemde kaleme alınmış olan karikatürlere ve gazete görsellerine ve arşiv malzemesine yer verilmesi çalışmanın içeriğini zenginleştirirken güvenilirliğini de teyit etmiştir.